

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК 37.013.43:[783:276.2]

РОЗВИТОК ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МЕНОНІТІВ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОГО ПІСНЕСПІВУ

Світлана Брежнева

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті висвітлено розвиток етноконфесійної музичної освіти менонітів засобами духовного пісенспіву. Схарактеризовано збірники гімнів і наведено класифікацію духовних пісень. Відображено різні погляди на використання інструментальної музики під час духовного пісенспіву, наголошено на тому, що гімни та духовні пісні в менонітів виконувалися без інструментального супроводу. Проаналізовано ставлення сучасних учнів і студентів коледжів етноконфесій до хорового духовного пісенспіву, до участі в музичних фестивалях, а також вплив суспільних змін на виконання духовних пісенспівів.

Ключові слова:

етноконфесія; музична освіта; меноніти; духовний пісенспів.

Аннотация:

Брежнева Светлана. Развитие этноконфессионального музыкального образования меннонитов средствами духовного песнопения.

В статье освещено развитие этноконфессионального музыкального образования меннонитов средствами духовного песнопения. Охарактеризованы сборники гимнов и представлена классификация духовных песен. Отображены разные взгляды на использование инструментальной музыки в процессе исполнения духовных песен, отмечено отсутствие инструментального сопровождения гимнов и духовных песен у меннонитов. Проанализировано отношение современных учеников и студентов колледжей этноконфессий к хоровому духовному песнопению, к участию в музыкальных фестивалях, а также влияние социальных изменений на духовное песнопение.

Ключевые слова:

этноконфессия; музыкальное образование; меннониты; духовное песнопение.

Resume:

Brezhneva Svitlana. The development of the Mennonites' ethnoconfessional music education by means of sacred music.

The article traces the development of the Mennonites' ethnoconfessional music education by means of sacred music. Collections of hymns and classification of spiritual songs have been characterized. The author reflects different views on the use of instrumental music while performing spiritual songs. The lack of instrumental accompaniment of the Mennonites' hymns and spiritual songs has been noted. There is analyzed the attitude of modern pupils and students of ethnoconfession colleges to choral sacred music, participation in music festivals and the impact of social changes on the performance of sacred music.

Key words:

ethnoconfession; music education; the Mennonites; sacred music.

Постановка проблеми. У зв'язку з важливою подією – 500-річчям початку Реформації в Європі – актуальності набувають дослідження, присвячені духовному пісенспіву, зокрема менонітів, як складника етноконфесійної музичної освіти молоді. Духовний пісенспів як явище відображає антропологічний феномен і культурологічні смисли, які можуть об'єднувати людей на духовних засадах, сприяє осмисленню культурної спадщини та духовних надбань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати науково-педагогічного та музично-культурологічного пошуку таких дослідників, як М. Лещенко [4], Я. Мельничук [6], В. Орлов [8], О. Рудницька [9], дають змогу визначити музичну освіту як рушійну силу формування світогляду людини, розкрити її роль у розвитку музично-освітніх систем, взаємозумовленість стану музики та суспільства. Питання розвитку музичної освіти та її еволюції в різних регіонах України досліджували Л. Кияновська [2], Г. Локощенко [3], В. Мітлицька [7] та ін. У центрі уваги В. Мартинова [5] були питання

історії літургійного музикознавства, сутність і роль духовних пісенспівів у житті етносу, шляхи їх розвитку в історико-музичній площині.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити особливості розвитку етноконфесійної музичної освіти менонітів засобами духовного пісенспіву в XIX–XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1803 р., після проведення менонітської конференції в Ланкастері, був надрукований збірник гімнів, а згодом світ побачили й інші стереотипні видання. Дослідник Дж. Фанк (Joseph Funk) у 1832 р. зробив огляд збірки гімнів (а «notebook») під назвою «Сакральна гармонія» («Harmonia Sacra»). Ланкастерське видання мало дві частини: 1) 62 псалми та музика; 2) 390 гімнів. Крім того, збірник містив додатки німецькою мовою [12]. У 1847 р. у штаті Вірджинія (США) побачила світ збірка «Добірка псалмів, гімнів і духовних пісень» («A Selection of Psalms, Hymns and Spiritual Songs»). У 1890 р. світ побачило видання «Гімни з нотами» («Gesangbuch mit Noten»), що, на відміну від попередніх, містило ноти [16].

У 1879 р. відбулася Генеральна конференція Організації об'єднаних менонітів (Онтаріо, Канада), де було створено комісію для збирання, систематизації та класифікації гімнів духовного змісту. Комісія у складі Д. Бреннеман, В. Боумен, С. Ебі систематизувала німецькі гімни «Німецький псалтир» («Deutsches Gesangbuch»), а також ті, що були опубліковані в 1883 р. Вони містять тексти хоралів Лютеранської церкви, починаючи з XVII ст.

За результатами *Об'єднаної менонітської конференції євангелістів* (штат Пенсільванія, США), що відбулася в 1879 р., було сформовано перелік церковних дисциплін, які відповідали на питання про те, як у приходах з вірянами виконувати гімни й духовні пісні.

У 1881 р. опубліковано Колекцію духовних піснеспівів, тобто Псалтир, який містив 834 гімни за 90 тематичними категоріями: існування Бога, атрибути Бога та Трійці; духовні категорії Євангелія (запрошення, покаєння, конверсії, регенерації), які відображають доктринальні основи віри та практики церкви [15].

Псалтир того часу містив євангельські пісні, наприклад такі, як «Ім'я Ісуса зі мною», «Я віддав своє життя для Тебе», але єдина згадка про мелодію – це *використання лічильника*. У XIX ст. практично кожен гімн мав метричне пояснення щодо виконання його тексту. Метроном був індикатором під час виконання гімнів, тобто відображав певну кількість рядків і певну кількість складів у кожному рядку, а мелодії гімнів були різними.

Розгорнулася гостра дискусія навколо питань «музика та богослужіння», «використання інструментальної музики в богослужінні». Дослідник В. Шульц (Wolfgang-Andreas Schultz) звертає увагу на те, що музика в богослужінні виходить на перший план, задає музичний настрій і відволікає вірян від самого тексту проповіді та осмислення суті богослужіння. Споглядання духовного й роздуми над духовним повинні відбуватися в тиші, без музичного інструментального супроводу [17].

Як зауважує дослідник О. Ходченко [10], у культурному житті менонітів Америки в XIX–XX ст. відбулися зміни щодо музичного оформлення церковних служб. У ранні роки хоровий спів за допомогою інструментів часто практикували меноніти Братської церкви. У суворо консервативних групах виконували гімни, що містилися в псалтирях, без інструментального супроводу, відбувся перехід від повільної хорової музики до більш швидкої, відомої як «пісня Євангелія». Музичний комітет менонітів контролював якість виконання духовних піснеспівів. На зміну ритмів у виконанні гімнів вплинули С. Брунк,

Дж. Брунк і С. Гофман. Під керівництвом церкви були засновані «музичні класи», а згодом «музичні школи». Церква дозволяла використовувати лише орган або фісгармонію під час духовних піснеспівів. Поступово майже всі конгрегації почали використовувати орган для інструментального супроводу. Серед виконавців духовних піснеспівів були прихильники двох протилежних позицій: одні дотримувалися старомодного повільного ритму гімнів, а інші – новозмінених ритмів.

Традиційна музична культура менонітів зберігалася до середини XIX ст., а деякі зміни торкалися, наприклад скорочення часу церковної служби, завдяки виконанню гімнів двома-трьома початковими строфами замість повних дванадцяти [10].

Меноніти мали хори, але вони були провінційними. Життя менонітів складалося зі служіння Богу та важкої праці на землі. Меноніти співали пісні релігійного змісту, а хор співав в унісон з ними. Люди старшого покоління стежили за дотриманням традицій, зміни завжди виносилися на розгляд суду старійшин. Більшість церков суттєво змінили ставлення до музики, мистецтва й культури загалом, деякі вважали, що це не є Богоугодною справою, що не потрібно використовувати музичні інструменти. Така позиція була пов'язана з тим, що інструментальна музика може відволікати від служіння Богу й поклоніння Йому [14].

Так, наприклад, у 1893 р. в селищі Ріккенау Молоканської волості Бердянського повіту Таврійської губернії відбувся перший менонітський фестиваль хорової музики, на якому були присутні 2000 учасників з 11 хорів. Загалом фестивалі актуалізували проблему музичної освіти хорових диригентів, що також позитивно вплинуло на розвиток музичної культури дітей етноконфесійної спільноти менонітів.

У XIX ст. на території Одеси меноніти використовували гімни, які склалися з пісень Західної Пруссії. Частина з них було надруковано в Хоральній книзі менонітів, призначеній для викладання музики в школах для дітей і покликаних слугувати «красі, чистоті та вірності».

Діяльність менонітів, їхній високий рівень освіченості, обов'язкове вивчення співу, участь дітей у хорі, наявність хору в кожному навчальному закладі – усе це заклало підґрунтя для розвитку хорової культури етноконфесійної спільноти менонітів. Більшість шкільних хорів трансформувалася в сільські хорові колективи, що вплинуло на зміцнення музичних традицій хорового співу та стало визначати музичне виховання менонітів як соціокультурний

феномен. Згодом у виконавській практиці менонітів-колоністів набули поширення усталені соціокультурні форми: діяльність хорових товариств, християнські хорові асоціації, хорові фестивалі, курси хорових диригентів. На початку ХХ ст. в менонітських колоніях на території Північного Приазов'я існував 31 хоровий колектив. Напередодні Першої світової війни набули поширення антинімецькі настрої серед місцевого населення, унаслідок чого істотно скоротилася хорова діяльність менонітів і значно зменшилася кількість хорових колективів.

Хорові колективи існували в усіх сільських і міських церквах і мали свої різновиди – чоловічі, жіночі, мішані, що також впливало на становлення й розвиток самодіяльного хорового мистецтва. Розквіту хорового виконавства менонітів сприяло також використання різних збірок піснеспівів. Репертуар піснеспівів надсилався з Німеччини або зі США через Німеччину.

Дослідник О. Антоненко [1] звертає увагу на те, що на початку ХХ ст. на території регіону виникали різноманітні музичні гуртки, діяльність яких сприяла поширенню музичного виконавства, зокрема хорового. У 1910 р. талановитий місцевий співак П. Журавльов керував хором, який брав участь у всеросійських конкурсах, здобував нагороди та збирав величезну кількість слухачів. У репертуарі цього хору були як українські народні пісні, так і класичні музичні твори духовного змісту.

Поліетнічне середовище Північного Приазов'я зумовило активний розвиток хорової культури.

Виконання молодим поколінням духовних гімнів у ХХ ст. має суттєві відмінності. Про це свідчить виконання студентами Східного менонітського університету (Eastern Mennonite University) варіанта гімну а cappella в чотириголосному викладенні й з оновленою гармонізацією.

У 1930-1931 рр. зі 148 студентів – східних менонітів 72% були хористами, це було частиною їхнього духовного життя. Музика лунала всюди, де перебували студенти. Цей акапельний піснеспів не залишав байдужими серця, як згадують студенти тих часів, гуртував їх і спрямовував на велику мету в житті. Елтон Л. Мартін, який у 1944 р. був одним зі студентів навчального закладу, згадує: «...Коли ми виконували а cappella духовний гімн, то забували про все на світі, про нашу роботу й навчання, і тільки відчували силу гармонії звуку та його піднесення до висот життя й висот Духу» [11].

Студенти намагалися зробити свій піснеспів якомога кращим, щоб він був прекрасним способом донесення молитви кожного

й прославляння Бога. Музика – це місток між сьогоднім і майбутнім. Випускники навчальних закладів, які активно брали участь у піснеспівах, вважають, що якісна освіта, особисте захоплення музикою, керівництво хором, участь у недільному богослужінні допомагали досягнути зміст духовної музики та гімнів, їх неперевершеність. Усе це давало також можливість упродовж життя залишатися прихильниками духовного піснеспіву.

У 1913 р. у Східному менонітському університеті до програм було введено викладання вокальної музики. Першим штатним викладачем музики став Джей Марк Стауфер, який був добре обізнаним з теорією і практикою хорового піснеспіву. Він створив чоловічий хор, солісти якого мали гарні вокальні дані для виконання духовних пісень. Джей Марк Стауфер звернув увагу на те, що 13 століть християни не мали власного голосу в проведенні богослужіння, вони були простими спостерігачами. Навіть більше, християни слухали професійні хори, проте не розуміли текстів духовних пісень, бо вони виконувалися латиною. Але розгортався рух християн, які особисто прагнули бути почутими, які безпосередньо бажали вклонитися Богові в душі власного вибору без посередників, а виконання гімнів зі зрозумілими для них текстами німецькою (рідною) мовою, які йшли від щирого серця, – це була мрія багатьох менонітів. Духовні пісні – гімни – з часом зазнали змін. Стародавніх менонітів жорстоко переслідували католики. Унаслідок цього виникли нові слова й мелодії гімнів, як мученицька фізична страта.

У 1939-1960 рр. Джей Марк Стауфер очолював хор; він міг збирати велику кількість хористів для виконання пісні «Святе місто», ораторії «Давид. Пастушок» тощо.

У журналі «Життя менонітів» за 1948 р. вміщено добірку статей про музичне життя менонітів в Америці [13]. Люди, що не були обізнані з життям менонітів, не могли зрозуміти, чому дитячі та юнацькі хори завжди мали високі рейтинги на шкільних музичних фестивалях; чому вокальні ансамблі та їхня творчість були настільки популярними серед молоді? Самі меноніти цей музичний феномен пояснюють, звертаючись насамперед до історії своїх родин і суспільства, відзначаючи духовні цінності та їх виховання в сім'ї. Меноніти дають оцінки цьому феноменові, застосовуючи як суб'єктивний, так і об'єктивний підходи. Вони визнають, що в них добре розвинена хорова культура, що вони знаються на теорії вокальної музики, у них є багато дуже гарних чоловічих голосів, які мають надзвичайну природну забарвленість. Чоловічі голоси більш розвинені й за своєю природою мають відтінки агресивності. Вокальне

мистецтво менонітів викристалізувалося на духовних німецьких традиціях. Меноніти вважають, що завдяки їх тевтонським кореням і фізичним характеристикам чоловічі голоси мають те, чого немає в скандинавів, голландців і англосаксів. Чоловічі голоси менонітів формувалися тривалий час у сільській місцевості, у процесі важкої фізичної праці на свіжому повітрі. Ритм музики меноніти відчують природно. Домінування чоловічих голосів над жіночими було очевидним і давало додаткову забарвленість під час виконання піснеспіву. Чоловіки були дуже активними та створювали додаткові хори і квартети, де виявляли свій співочий талант. Вони могли брати участь у різних хорах, зокрема й у змішаних. Саме суспільство менонітів залучало чоловіків до музичної справи: у вільний час вони обов'язково брали участь у церковних піснеспівах. Чоловіки володіли *гармонічною вертикаллю в музиці*, тобто добре знали й користувалися висотною системою, акордами й тональностями. Вертикальна гармонія відображає проєкцію загальноестетичного явища, надає благозвучності гармонійно впорядкованим звукам. Так, наприклад, для непідготовленого слухача гармонія здається випадковим набором звуків, узятих одночасно. Хорал і вертикальна гармонія звуків були домінантою в чоловічих піснеспівах.

Менонітська церква завжди підтримувала вокальні піснеспіви (духовні, фольклорні пісні дорослих і дітей), але не вітала й навіть стримувала засвоєння молодим поколінням танців, різних сучасних музичних стилів у виконанні духовних творів, оволодіння різними музичними інструментами. Унісонний піснеспів був провідним в організації дорослих чоловічих і жіночих, а також дитячих хорів. Ще один факт вражав суддів вокальних конкурсів та інших учасників фестивалів: хорівий колектив чоловіків-менонітів виділявся яскравою насиченою звучністю голосів. Гортанний звук, вільне володіння діапазоном, глибина голосу, краса тону – усе це дає неперевершені результати музичного виконання менонітів. Юнаки з дитинства при звичаювалися виконувати духовні пісні, де цілком задіяне почуття, вчилися мати піднесені думки під час виконання духовного гімну, що безпосередньо впливало на звучання голосу. Духовні слова та краса текстів гімнів привчали юнаків співати «від щирого серця», а значить – правильно використовувати різні регістри звучання голосу. Ця практика була збережена навіть тоді, коли в духовному піснеспіві з'явилися музичні інструменти: фортепіано, орган, гітара. Цілковите тональне співзвуччя музичного

інструменту й людського голосу – це наступне завдання в музичній теорії та практиці менонітів. Вони прагнуть не довіряти похвалу й поклоніння Богові саме музичному інструментові, це повинно йти від їхнього голосу через духовний піснеспів.

Але меноніти занепокоєні зниженням музичних стандартів у навчальних закладах. Вони не сприймають «Джазового» Євангелія. На їхню думку, регент хору повинен мати якісну духовну музичну освіту, намагатися виконувати складні духовні пісні й відповідати кращим стандартам церковної музики [13, с. 23].

Можна твердити, що меноніти до 1900-х рр. не використовували інструментальної музики у виконанні піснеспівів, роблячи ставку на енергію людського голосу, вокальні здібності хористів.

Основною причиною використання менонітами в хоровому співі інструментальної музики стали зміни в суспільному житті людей. Поступово в соціальне життя педагогів увійшла акредитація викладачів музики в американських навчальних закладах, суспільство вимагало виконання завдань щодо всебічного розвитку молодих поколінь і здобуття ними музичної освіти. Іншими словами, необхідно було знайти консенсус між можливостями людського голосу та інструментальним супроводом співу, спираючись на історичні та богословські засади.

Розвиток суспільного життя, зокрема широке виконання музичних творів світського характеру й зростання їх популярності серед відповідних прошарків населення, зумовили той факт, що частина менонітів, які були керівниками хорів, почала використовувати інструмент, викладати вокал в опері, а деякі самі виконували оперні партії та брали участь у вокальних конкурсах на національному рівні (США).

Сьогодні меноніти вже рідко виконують *чотириголосні партії в хорі*. Деякі керівники хорів вважають, що виконання пісні на чотири голоси заважає новачкам бути разом з іншими. Нині найчастіше використовують «Псалтир: Книга поклоніння» («Hymnal: A Worship Book») (1992). Збірники «Пісні подорожі» («Sing the Journey») (2005) та «Пісні історії» («Sing the Story») (2007) містять крос-культурні пісні, що мають інструментальний супровід, наприклад ударні інструменти, музичні аранжування, вони не підпорядковуються чотирьом частинам гармонії (do not lend themselves to four-part harmony).

Але виконання духовних піснеспівів з використанням інструментального супроводу залишається болючим питанням і породжує гостру дискусію та міркування з приводу використання інструментів, про що свідчать такі запитання до сучасного суспільства: що ми

будемо робити з хором і чому він втрачає такий великий доробок минулого? Наприклад, Кеннет Нафзігер (Kenneth Nafziger) був у складі комісії, яка працювала над такими збірками гімнів, як «Книга поклоніння» («A Worship Book») (1992), «Пісні подорожі» («Sing the Journey») (2005) та «Пісні історії» («Sing the Story») (2007).

Висновок. Розвиток музичної освіти менонітів засобами духовного пісенспіву в XIX–XX ст. відображає антропологічний феномен культурної спадщини етноконфесій, пошук поєднання духовного пісенспіву з інструментальним виконанням музичного твору. Меноніти намагалися зберегти традиційне виконання гімнів і протистояли новим музичним

світським тенденціям, які проникали в духовний пісенспів. Церковна традиція менонітів співати в унісон була перенесена в шкільне та університетське життя молоді, вона об'єднувала виконавців духовних пісень, а численні шкільні й університетські фестивалі свідчили про інтерес до виконання духовних пісень, розвивали традиції хорової культури менонітів. Менонітська церква та суспільство мають різні погляди на виконання духовних пісенспівів і використання музичних інструментів, але 500-річчя Реформації може привернути увагу до етноконфесійних традицій менонітів у духовному пісенспіві й розпочати їх відродження.

Список використаних джерел

1. Антоненко О. М. Хорова культура Запорізького краю XX – початку XXI століть в аспектах музичної регіоналістики : дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Олександр Миколайович Антоненко; Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2014. — 20 с.
2. Кияновська Л. О. Стыльова еволюція галицької музичної культури 19–20 ст. / Л. О. Кияновська. — Тернопіль : Астон, 200. — 340 с.
3. Локощенко Г. Музичне життя Сумщини: (середина XVII – 80-ті рр. XX ст.) / Г. Локощенко. — Київ, 1990. — 164 с.
4. Лещенко М. Європейський вимір і його значення для розвитку національних освітніх систем / Марія Лещенко // Обдарована дитина. — 2008. — № 3. — С. 8—14.
5. Мартынов В. И. Пение, игра и молитва в русской богослужбенопевческой системе / В. И. Мартынов. — М. : Филология, 1997. — 208 с.
6. Мельничук Я. М. Становлення та розвиток музичної освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мельничук Ярина Миколаївна; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2009. — 20 с.
7. Мітлицька В. А. Музичне життя Катеринославщини середини XIX – початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства спец. 17.00.01 «Теорія і історія культури» / Вікторія Анатоліївна Мітлицька; Харків. держ. академія культури. — Харків, 2000. — 19 с.
8. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія / В. Ф. Орлов // Наукова думка. — 2003. — С. 100—107.
9. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2005. — 360 с.
10. Ходченко О. Адаптація російських менонітів у Північній Америці: культурне пристосування (1874–1923) / О. Ходченко // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 19. — С. 129—133.
11. Eastern Mennonite University / Елтон Л. Мартін, 1944 р. [Electronic resource]. — Mode of access : emu.edu/about/
12. Hymnology of the North American Mennonites [Electronic resource]. — Mode of access :http://gameo.org/index.php?title=Hymnology_ofthe_North_American_Mennonites&setlang=ru.
13. Peters V. Our Heritage of Music / Peters Victor and Elisabeth // Mennonite lafe. — 1948. — № 2. — P. 23—33.

References

1. Antonenko, O. M. (2014). *The choral culture of Zaporizhia region of XX – early XXI centuries in the aspects of music regional studies : thesis for the Degree of Candidate of Art Criticism: 26.00.01*. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Kyianovska, L. O. (2000). *The style evolution of Halych music culture of 19–20 centuries*. Ternopil : Aston. [in Ukrainian]
3. Lokoshchenko, H. (1990). *The music life of Sumshchyna: (mid XVII – 80-ies of XX centuries)*. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Leshchenko, M. (2008). European dimension and its significance for national education systems development. *Obdarovana dytyna*. 3. 8—14. [in Ukrainian]
5. Martynov, V. I. (1997). *Singing, playing and praying in Russian liturgical system of singing*. Moscow : Filologiya. [in Russian]
6. Melnychuk, Ya. M. (2009). *Establishment and development of music education in Bukovyna (late XVIII – early XX centuries) : thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences : 13.00.01*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
7. Mitlytska, V. A. (2000). *The music life of Katerynoslavshchyna of mid XIX – early XX centuries : abstract of thesis for the Degree of Candidate of Art Criticism: 17.00.01*. Kharkiv. [in Ukrainian]
8. Orlov, V. F. (2003). Professional development of future teachers of art disciplines: theory and technology. *Naukova dumka*. 100—107. [in Ukrainian]
9. Rydnytska, O. P. (2005). *Pedagogy: general and artistic: study guide*. Ternopil : Navchalna knyha-Bohdan. [in Ukrainian]
10. Khodchenko, O. (2011). Adaptation of the Russian Mennonites in North America: cultural adjustment (1874–1923). *Slovianskyi visnyk*. Issue 19. 129—133. [in Ukrainian]
11. Elton, L. Martin (1944). *Eastern Mennonite University*. Retrieved from : emu.edu/about/ [in English]
12. Hymnology of the North American Mennonites. Retrieved from :http://gameo.org/index.php?title=Hymnology_of-the_North_American_Mennonites&setlang=ru. [in English]
13. Peters, V (1948). Our Heritage of Music. *Mennonite life*. 2. 23—33. [in English]
14. Reflections on our heritage. A history of Steinbach and the R. V. of Hanover from 1874. Retrieved from : http://manitobia.ca/resources/books/local_histories/096.pdf. [in English]

14. Reflections on our heritage. A history of Steinbach and the R. V. of Hanover from 1874 [Electronic resource]. — Mode of access : http://manitobia.ca/resources/books/local_histories/096.pdf.
15. The Hymnody of the Evangelical Mennonites of Pennsylvania and the Mennonite Brethren in Christ // Pennsylvania Conference 1858-1917 / by Andrew J. Geissinger October. — 2008. — № 25. — S. 23.
16. The Mennonites; a brief history of their origin and later development in both Europe and America [Electronic resource]. — Mode of access : https://archive.org/stream/mennonitesbrie00-smit/mennonitesbrie00smit_djvu.txt
17. Schultz W.-A. Musik und Spiritualität [Electronic resource] // Wolfgang-Andreas Schultz. — Mode of access : <http://www.wolfgangandreasschultz.de/EssayMusikSpirit.pdf>.
15. Geissinger, Andrew J. (2008). The Hymnody of the Evangelical Mennonites of Pennsylvania and the Mennonite Brethren in Christ. *Pennsylvania Conference 1858-1917*, 25, 23.
16. The Mennonites; a brief history of their origin and later development in both Europe and America. Retrieved from : https://archive.org/stream/mennonitesbrie00-smit/mennonitesbrie00smit_djvu.txt [in English]
17. Schultz, W.-A. Musik und Spiritualität. Retrieved from : <http://www.wolfgangandreasschultz.de/EssayMusikSpirit.pdf>. [in German]

Рецензент: Сергеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Брежнева Світлана Борисівна
svetlana_bregnevaukr@ukr.net
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1882>

*Матеріал надійшов до редакції 18. 05. 2017 р.
Прийнято до друку 19. 06. 2017 р.*

Information about the author:
Brezhneva Svitlana Borysivna
svetlana_bregnevaukr@ukr.net
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1882>

*Received at the editorial office 18. 05. 2017.
Accepted for publishing 19. 06. 2017.*